

ARTUR LÓPEZ RODRÍGUEZ

**CONSIDERACIONS SOBRE LA CONSTRUCCIÓ DE
L'ESGLÉSIA BARCELONINA DE SANTA MARIA DEL PI**

Aquest article és un breu resum d'una de les parts en què s'organitza la tesi de llicenciatura del seu autor, i que sota el títol d'*Estudi arquitectònic de l'església de Santa Maria del Pi de Barcelona: consideracions sobre la construcció de l'edifici i el seu paper en l'evolució de l'arquitectura religiosa barcelonina dels segles XIV i XV* fou llegida el mes de setembre de 1983 a la facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona.¹

A la introducció de la tesi esmentada es diu que «...la part més considerable de l'estudi és un intent d'aproximació a la cronologia de l'edifici durant tot el procés de la seva construcció;² els camins seguits per a tal fi s'orienten, d'una banda, de la mà de la documentació, és a dir, de l'estudi, en major o menor mesura positivista de les dades subministrades pels documents, i, d'una altra, a través del coneixement de la mateixa obra arquitectònica —de les seves formes, de les seves diferents parts, dels seus elements estructurals, del seu ornament— per tal de treure algun tipus d'informació que certifiqui, acrediti, amplii o contradigui el que consta en els escrits, en primer lloc a partir d'una anàlisi comparativa desenvolupada en l'àmbit estricte del temple, per després transportar-la a la comparació amb altres edificacions religioses barcelonines immediatament anteriors o paral·leles en el temps a la nostra església. En última instància caldrà fixar, després del treball documental i de l'anàlisi descriptiva i comparativa

1. Tesi de llicenciatura dirigida pel Dr. Antoni JOSÉ PITARCH.

2. La cronologia de la construcció de l'església de Santa Maria del Pi ha estat estudiada de forma molt diversa anys enrera, però poques són les obres que tracten aquesta qüestió (a nivell global o parcial) amb la suficient credibilitat i coherència; així podem destacar: CABANES ESCOFFET, J. M.: *Memoria de la iglesia parroquial de Santa Maria del Pino*, obra inèdita, Barcelona 1839-1840; FITA COLOMÉ, F.: *Arquitectura barcelonesa en el siglo XIV. Datos inéditos acerca de la construcción de Santa Maria del Pino y de Santa Maria de Pedralbes*, «Boletín de la Real Academia de la Historia», XVIII, Madrid, enero 1896, pp. 136-142; AINAUD, J.; GUDIOL, J.; VERRIÉ, F. P.: *Catálogo Monumental de España. La Ciudad de Barcelona*, I, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Diego Velázquez, Madrid 1947, pp. 108-115.

de l'arquitectura, alguns dels caràcters més definitoris que permetin entreveure quin fou el pes específic de l'església del Pi dins del panorama arquitectònic de la Barcelona dels segles XIV i XV»; no podríem fer una síntesi mínimament coherent de tot l'estudi sense perjudici d'alguna de les seves parts o de totes, motiu pel qual preferim referir-nos ara a l'apartat que tracta només de la documentació, deixant per més endavant el comentari dels apartats que tenen l'obra arquitectònica en si com a centre subministrador d'informació per excel·lència i el desenvolupament de l'arquitectura gòtica religiosa barcelonina com a superestructura en conflicte en la qual situarem el nostre edifici.

Encara que l'actual temple de Santa Maria del Pi correspongui, bàsicament, al segle XIV, no hi ha dubte que ens interessin com a punt de referència totes aquelles notícies que parlin d'una església sota aquesta mateixa advocació, existent a la Barcelona dels segles anteriors. Aquestes notícies³ són de caire molt divers i es distribueixen dins d'un ampli període de temps que va des de les darreres dècades del segle X fins a l'acabament del segle XIII; la seva informació ens permet de fixar unes bases elementals per emprendre el camí del nou edifici; aquestes bases es concreten en: l'existència d'una església dedicada a Santa Maria del Pi, a Barcelona, des de final del segle X (probablement es degueren succeir dos o tres temples); aquesta església s'aixecava a la mateixa zona de la del segle XIV (tot i que el lloc exacte és difícil de saber); en aquesta església existien dos altars de molta rellevància dedicats a Sant Climent i a Sant Pancraç, en els quals es juraven testaments sacramentals; aquests seran dels primers a rebre una capella pròpia a la nova església del segle XIV.

Introduir-nos en els segles XIV i XV, segles en els quals es desenvolupà (sobretot en el primer) la construcció del temple gòtic —el temple que actualment ens saluda des del centre d'un dels veïnats més atractius del Barri Antic de Barcelona, el del Pi—, representa ja treballar amb un volum de documentació suficientment considerable com per establir una primera aproximació sobre tot allò que envolta l'obra de l'església de Santa Maria del Pi. La documentació que aquí es presenta està seleccionada d'un conjunt més nombrós de referències documentals, un primer conjunt elemental fruit d'un treball de superfície, semblant a la punta d'un iceberg, notes que a part de la seva informació intrínseca

3. Recopilades, en la seva major part, al volum IV de l'obra inèdita del prevere Josep Mas, *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, conservada a l'Institut Municipal d'Història de la Ciutat Comtal, publicada parcialment (amb el mateix títol) entre els anys 1906 i 1921. La resta d'aquestes notícies documentals es dilueix en obres diverses: CAMPILLO, Antonio: *Speculum. Septem Ecclesiarum Parochialium intus civitatem barcinonensem existentium*, obra inèdita conservada a l'arxiu de la Catedral de Barcelona; Barcelona 1751, fols. 250-340; CLARAMUNT, Salvador: *La documentación del siglo XIII conservada en el archivo de la basílica de Santa Maria del Pino de Barcelona*, «X Congreso de Historia de la Corona de Aragón», Institución Fernando el Católico (C.S.I.C.) de la Excma. Diputación Provincial de Zaragoza, s.d., pp. 453-461; VILLANUEVA, Jaime: *Viaje literario a las iglesias de España*, VII, imprenta de Oliveres, Valencia 1821, p. 227.

donen pistes sobre altres notícies paral·leles i, en alguns casos, transcendents per a la comprensió del treball que ens interessa.

Aquest recorregut pels segles XIV i XV consta dels següents elements:

- 1306 (Agost, Barcelona.) Fundació d'un benefici a Sant Joan, realitzat per Bernat de Teia en l'esmentada capella de l'església de Santa Maria del Pi. (A.D.B. *Jurium Patronatum*, I, fols. 146-147).
- 1321 (Setembre, Barcelona.) Fundació d'un benefici a Sant Climent i Sant Llorenç, realitzat per Clara Squirench, muller de Francesc Refech, notari de Barcelona, i filla de Guillem de Sant Quirze, en l'esmentada capella de l'església de Santa Maria del Pi. (A.D.B. *Jurium Patronatum*, I, fols. 147-148.)
- 1322 (5 d'agost, Barcelona.) Jaume II cedeix el domini directe sobre un pati per eixamplar l'església de Santa Maria del Pi (aquest pati estava en alou i senyoria de Jaume II, del qual rebia cert cens l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem). (Arxiu de la Corona d'Aragó, esmentat A.C.A. Cancelleria, Registre n.º 222, fol. 69 v.)
- 1322 (15 d'agost, Barcelona.) Jaume II ordena als parroquians de Santa Maria del Pi que satisfacin el pagament de la talla, de comú acord establerta per sufragar les despeses de la construcció del nou temple (construcció per a la qual havien estat facultats pel bisbe Ponç de Gualba). (A.C.A. Cancelleria, Registre n.º 176, fols. 59 v.-60 r.)
- 1328 (Prob. gener, Barcelona.) Confirmació, realitzada per Alfons IV, del cens d'una casa que devia d'haver estat enderrocada per eixamplar (per a la construcció) l'església de Santa Maria del Pi. (A.C.A. Cancelleria, Registre n.º 476, fol. 256 v.)
- 1329 (17 de juny, València.) Alfons IV concedeix, a l'obra de l'església de Santa Maria del Pi, XVI lliures i altres coses trobades a la casa de la difunta Bevenguda (la casa d'un tal Serradell prop de la Portaferrixa), morta sense fer testament i sense descendents. (A.C.A. Cancelleria, Registre n.º 479, fols. 45 v.-46 r.)
- 1332 (1 de setembre, Barcelona.) Margarida, muller de Guillem Fortuny, expressa al seu testament la voluntat d'ésser enterrada al fossar de l'església de Santa Maria del Pi, tocant a la capella que sota l'advocació de Sant Esteve s'hi està construint. A la vegada, llega quinze lliures per a les obres de la capella esmentada. (A.C.B. Testaments Pia Almoïna, armarí 12, n.º 2.)
- 1334 (15 de juliol, Barcelona.) Fundació d'un benefici a Sant Pancraç, realitzat per Vidal Ferrer en l'esmentada capella de l'església de Santa Maria del Pi. (A.C.B. CAMPILLO, A.: *Speculum...*, fol. 338 r.)
- 1340 (17 de febrer, Barcelona.) Fundació d'un benefici al Corpus Christi, realitzat per Pere de Lodio (o Podio, o Puigalt), prob. courer de la ciutat

- de Barcelona, en l'esmentada capella de l'església de Santa Maria del Pi. (A.C.B. CAMPILLO, A.: *Speculum...*, fol. 284 v.)
- 1342 (Gener, març, abril, Barcelona.) Els obrers de l'església del Pi compren diverses cases, terrenys, horts, etc., per a l'eixample del fossar de l'església. (A.P. Pergamins, calaix I, núms. 40-41-42.)
- 1345 (Octubre, Barcelona.) Fundació d'un benefici a Sant Abdon i Sant Senén en l'esmentada capella de l'església de Santa Maria del Pi. (OROMI RABASA, V.: *El montepio d'hortelans baix l'advocació dels Sants Abdon i Senén i Nostra Sra. de la Mercé a través dels segles*, impremta Cathalonia, Barcelona 1926, pàg. 4.)
- 1346 (12 de març, Barcelona.) Fundació d'un benefici a Sant Bartomeu i Santa Bàrbara, realitzat per Raimon Ferrer de Guardiola, prob. porter reial, en l'esmentada capella de l'església de Santa Maria del Pi. (A.D.B. *Jurium Patronatum*, I, fols. 158 v.-160.)
- 1346 (13 d'octubre, Barcelona.) Fundació d'un benefici a Sant Gabriel i Sant Alexis, realitzat per Guillem Turrell, notari de Barcelona, en l'esmentada capella de l'església de Santa Maria del Pi. (A.C.B. CAMPILLO, A.: *Speculum...*, fol. 334.)
- 1348 (Prob. 12 o 18 de maig, Barcelona.) Fundació d'un benefici a Santa Margarida i Santa Llúcia, realitzat per Elisenda, muller del militar Galceran de Cort, en l'esmentada capella de l'església de Santa Maria del Pi. (A.D.B. *Jurium Patronatum*, I, fols. 151 v.-152.)
- 1349 (6 de novembre, Barcelona.) Els obrers de Santa Maria del Pi compren unes cases, propietat de Bartomeu Raspay, per eixamplar el fossar de l'església. (A.P. *Llibre Negre de l'Obra*, fol. LXIII v.)
- 1349 (9 de novembre, Barcelona.) Fundació d'un benefici a Sant Miquel i Sant Esteve, realitzat per Pere de Bosch, escrivà del rei, en l'esmentada capella de l'església de Santa Maria del Pi. (A.C.B. CAMPILLO, A.: *Speculum...*, fol. 319.)
- 1350 (9 de maig, Barcelona.) Simó Çaplana i Bartomeu Ferrer, obrers de Santa Maria del Pi, compren a Jaume Maresa i al procurador de Francesca, muller que fou de Francesc Çacoma, un «alberch» pel preu de seixanta lliures, per tal d'eixamplar el fossar. (A.P. *Llibre Negre de l'Obra*, fols. XXIX v.-XXX r.)
- 1351 (Març i abril, Barcelona.) Diferents compres de cases, horts i altres terrenys, realitzades pels obrers de Santa Maria del Pi, entre altres coses per donar més extensió al seu fossar. (A.P. Pergamins, calaix I, núms. 55-56-57-58-59-60.)
- 1351 (12 de setembre, Barcelona.) De com foren fetes les campanes antigues de l'església de Santa Maria del Pi. (A.P. *Llibre Negre de l'Obra*, fols. 64 i 367.)
- 1352 (22 d'octubre, Barcelona.) El pintor Francesc Serra convé amb el bene-

- ficiat de la Seu de Barcelona, Arnau Gombau, la pintura d'un retaule dels sants Jaume i Francesc destinat a l'església del monestir de Sant Pere de les Puelles de Barcelona, similar al retaule de sant Bartomeu de l'església del Pi. (A.C.B. Pere Borrell, manual anys 1352-1353, 18 maig-1 maig.)
- 1353 (3 d'octubre, Barcelona.) Fundació d'un benefici a Sant Pere, realitzat per Pere Terre, ciutadà de Barcelona, en l'esmentada capella de l'església de Santa Maria del Pi. (A.C.B. CAMPILLO, A.: *Speculum...*, fol. 331.)
- 1356 (24 de desembre, Barcelona.) Acta de requeriment al pintor Francesc Serra, practicat a instàncies del rector de la parròquia de Santa Maria del Pi, per no haver lliurat en el temps prescrit unes taules que li havien estat encarregades per a l'església esmentada. (A.H.P.B. Ramon Morell, leg. 2, manual any 1357, fol. 45 v.)
- 1358 (16 d'octubre, Barcelona.) Contracte entre l'escultor Pere Moragues i el pintor Ramon Destorrents per l'entallament de set imatges de fusta, una de les quals (de la Verge Maria) era de forma i mides diferents a la que hi ha a l'altar major de l'església de Santa Maria del Pi. (A.H.P.B. Francesc de Lladernosa, leg. 1, manual anys 1358-1360.)
- 1360 (29 de juliol, Barcelona.) Guillem Calvet ven vint sous barcelonins d'un violari a Guillem Martí, mestre major de l'obra de l'església de Santa Maria del Pi. (A.H.P.B. Francesc de Lladernosa, leg. 24, llibre de vendes 29 juliol-9 desembre 1360, fols. 1-2.)
- 1360 (Agost, Barcelona.) El pintor Francesc Serra signa un compromís amb els obrers de Santa Maria del Pi per a la realització del tabernacle de l'altar major de l'esmentada església. Nota de cancel·lació. (A.H.P.B. Pere Borrell, leg. 2, manual anys 1359-1360.)
- 1361 (8 de febrer, 1 de març, i 21 de juliol, Barcelona.) Àpoques i rebut signats pel pintor Francesc Serra d'unes quantitats a compte del preu del retaule major de l'església de Santa Maria del Pi. (A.C.B. Pere Borrell, manual anys 1360-1362.)
- 1362 (22 d'octubre, Barcelona.) Fundació d'un benefici a Sant Guillem i a Santa Elisabet, realitzat per Arnau de Colom, ciutadà de Barcelona, en l'esmentada capella de l'església de Santa Maria del Pi. (A.C.B. CAMPILLO, A.: *Speculum...*, fol. 292.)
- 1363 (24 d'abril, Barcelona.) Visita pastoral a l'església de Santa Maria del Pi, en la qual es fa referència als altars de Sant Joan, Sant Climent, Sant Francesc, prob. del Corpus Christi, Santa Lúcia i Santa Margarida, Sant Bartomeu i Santa Bàrbara, prob. Sant Miquel i Sant Esteve..., prob. Sant Pere, Sant Gabriel i Sant Alexis, i Sant Pancraç. (A.D.B. *Visitationes diversarum...*, VI, fols. M-N-O.)
- 1366 (26 de novembre, Barcelona.) Francesc de Coma, mestre vitraller de Mallorca, signa rebut als obrers de l'església de Santa Maria del Pi de

- 1.200 sous barcelonins promesos pagar pel seu treball al vitrall que està realitzant a la finestra major («...in fenestra maiori...») d'aquesta església. (A.C.B. Romeu de Sarrià, manual anys 1366-1367.)
- 1368 (18 d'abril, Barcelona.) Pagament al mestre dels vitralls de l'església de Santa Maria del Pi. (A.P. Llibre Negre de l'Obra, fol. LXIII v.)
- 1370 (22 de gener, Barcelona.) Visita pastoral de Bonanat Ermedans, comissionat pel bisbe de Barcelona, a l'església de Santa Maria del Pi, en la qual es fa referència a les ordinacions del rector, dels vicaris o capellans, i dels escolans, així com de l'altar major. (A.P. *Documents i decrets de les Santes Visites Pastorals 1370-1929*, leg. 1.º.)
- 1371 (14 de maig, Barcelona.) Fundació d'un benefici a Sant Andreu i Sant Antoni en la capella esmentada de l'església de Santa Maria del Pi, realitzat per Guillem Bramon, prevere rector de la capella de Sant Joan de la mateixa església. (A.C.B. CAMPILLO, A.: *Speculum...*, 305.)
- 1371 (Maig, Barcelona.) Els obrers del Pi paguen 100 florins al rector de l'església, Grau Gerart, per la compra d'un tros de l'hort de la rectoria destinat a aixecar la torre-campanar. (A.C.B. Pere Borrell, manual anys 1371-1372.)
- 1376 (3 d'abril, Barcelona.) Fundació d'un benefici a Sant Bernat i Sant Nicolau, realitzat per Bartomeu Oliveres, notari de Barcelona, en l'esmentada capella de l'església de Santa Maria del Pi. (A.C.B. CAMPILLO, A.: *Speculum...*, fol. 298.)
- 1378 (o 1379) (22 de gener, Barcelona.) En la visita pastoral realitzada a l'església de Santa Maria del Pi per Bonanat Ermedans es fa referència als altars i a les capelles de: Santa Maria (altar major), Sant Joan (altar), Sant Climent i Sant Llorenç (altar), prob. Sant Francesc (altar), Corporis Christi (capella), Santa Llúcia i Santa Margarida (capella), Santa Maria de Gràcia i Santa Magdalena (capella), Sant Bernat i Sant Nicolau (altar), Sant Martí i Sant Rafael (capella), Sant Andreu i Sant Antoni (altar), Sant Bartomeu i Santa Bàrbara (altar), Sant Miquel i Sant Esteve (capella), Sant Vicenç i Sant Jaume (capella), Sant Pere (capella), Sant Gabriel i Sant Alexis capella) i Sant Pancraç (capella). (A.D.B. *Visitationes diversarum...*, VII, fols. 19-27.)
- 1379 (Barcelona.) S'inicien les obres de la torre-campanar de l'església de Santa Maria del Pi. El rei Pere IV el Cerimoniós, que ha donat 4.000 sous barcelonins (200 lliures) per a tal empresa, col·loca la primera pedra. (A.P. *Llibre Negre de l'Obra*, fols. II v. i XXXX v.)
- 1382 (10 de març, Barcelona.) Fundació d'un benefici a la Passió de Jesucrist, realitzat per Pere Alou, prevere, en la capella de Sant Francesc de l'església de Santa Maria del Pi. (A.C.B. CAMPILLO, A.: *Speculum...*, fol. 282.)
- 1388 (23 de juliol, Barcelona.) En la visita pastoral realitzada a l'església de

- Santa Maria del Pi, el bisbe ordena als obrers que construeixin un formós baptisteri de pedra («...unum pulcrum babtisterium lapideum...»), a la vegada que es fa referència a l'altar major i a les capelles i altars de: Sant Joan, Sant Llorenç i Sant Climent, prob. Sant Francesc, Sant Gabriel i Sant Alexis, Santa Llúcia i Santa Margarida, Santa Magdalena, Sant Bernat i Sant Nicolau, prob. Sant Salvador, Sant Guillem, Sant Rafael i Sant Martí, Sant Pere, Sant Jaume i Sant Vicenç, Sant Miquel i Sant Esteve, Sant Bartomeu i Santa Bàrbara, Sant Andreu i Sant Antoni. (A.D.B. *Visitationes diversarum...*, VI, fols. 18-26.)
- 1389 (26 de febrer, Barcelona.) Fundació d'un benefici a Sant Rafael i Sant Martí, realitzat per Geralda, muller de Guillem Busquets, en l'esmentada capella de l'església de Santa Maria del Pi. (A.D.B. *Jurium Patronatum*, I, fol. 155.)
- 1391 (Barcelona.) Es posa la darrera pedra de l'església de Santa Maria del Pi. (A.P. *Llibre Negre de l'Obra*, fol. V.)
- 1398 (20 de juny, Barcelona.) El rei Martí I l'Humà fa donació a la parròquia del Pi d'una partícula de la Vera Creu («...Lignum Crucis...»). (A.C.A. Cancelleria, Registre n.º 2191, fol. 37.)
- 1400 (22 d'octubre, Barcelona.) El rei Martí I l'Humà ordena al seu tresorer el pagament de 227 lliures barcelonines per a l'obra de la torre-campanar de Santa Maria del Pi. Aquesta quantitat és l'import corresponent a la suma d'una donació de 200 lliures barcelonines efectuada al 1379 pel rei Pere IV el Cerimoniós i que no va arribar a fer-se efectiva, i d'una altra donació de 50 florins que realitzà el propi rei Martí quan encara era príncep. (A.P. *Llibre Negre de l'Obra*, fols. XXXXIII v. XXXXV.)
- 1402 (23 de febrer, Barcelona.) Fundació d'un benefici a Santa Maria, realitzat per Sibília, muller de Bernat Cerdà (prob. agricultor de Barcelona), i pel seu fill Francesc Cerdà, prevere, a l'altar major de l'església de Santa Maria del Pi. (A.D.B. *Jurium Patronatum*, I, fol. 145.)
- 1402 (Barcelona.) Els obrers del Pi venen diverses propietats amb l'objecte d'obtenir diners per a l'obra de la torre-campanar, estancada des de feia bastant de temps. (A.P. *Llibre Negre de l'Obra*, fols. XXXXII v. XXXXIII.)
- 1402 (5 de març, Barcelona.) Visita pastoral a l'església de Santa Maria del Pi realitzada pel bisbe Joan i en la qual es fa referència als altars i, especialment, al seu altar major (probables comentaris sobre el gran nombre de gent —«...multitudine...»— que hi ha al temple durant la celebració de la missa dominical). (A.D.B. *Visitationes diversarum...*, volum VI, fols. 67-82.)
- 1402 (4 de desembre, Barcelona.) En la visita pastoral realitzada a l'església de Santa Maria del Pi pel bisbe Joan es relacionen les ordinacions referides a: el rector, la distribució, els drets del rector, el procurador de

- funerària i el cor. (A.P. *Documents i decrets de les Santes Visites Pastorals 1370-1929*, leg. 2.)
- 1413 (26 de juliol, Barcelona.) El rei Ferran I concedeix llicència als parroquians del Pi perquè cert nombre d'ells s'organitzin en junta amb la missió explícita d'obligar els altres que satisfacin les despeses dels ornaments, els llibres de cor i les reparacions de la sagristia que fan falta. (A.C.A. Cancelleria, Registre n.º 2392, fols. 121-122.)
- 1414 (Gener, Barcelona.) Els parroquians escriuen unes «Ordinacions» dels obrers, del rector i del sagristà de l'església de Santa Maria del Pi. (A.P. *Llibre Negre de l'Obra*, fols. XC-XCIV.)
- 1416 (23 de gener, Girona.) Guillem Abiell, mestre major de les obres de l'església de Santa Maria del Pi. (A.C.G. *Deliberatio Capituli Gerundensis super prosecutoria fabricae Ecclesiae Cathedralis: anno M.CCC.XVII.*)
- 1443 (Barcelona.) Francesc Bacet, mestre major de les obres de l'església de Santa Maria del Pi. (AINAUD, J.; GUDIOL, J.; VERRIÉ, F. P.: *Catálogo Monumental de España. La Ciudad de Barcelona*, I, C.S.I.C., Instituto Diego Velázquez, Madrid 1947, pàg. 109.)
- 1444 (Barcelona.) Noves «Ordinacions» de l'església de Santa Maria del Pi. (A.P. *Llibre Negre de l'Obra*, fols. CI v.-CII.)
- 1453 (17 de juny, Barcelona. Consagració de l'església de Santa Maria del Pi realitzada pel pare Llorenç, bisbe de Terranova. (Làpida commemorativa existent a l'interior de l'església del Pi, sota la tribuna del costat de l'Evangeli que dóna a la porta de l'Ave Maria.)
- 1461 (4 de juny, Barcelona.) Manufactura d'una campana («...seny...») per a l'església de Santa Maria del Pi. (A.H.P.B. Bartomeu Requesens, manual 1461-1462, fols. 29 v.-30 r.)
- 1462-1465 (Barcelona.) Notícies sobre una gran carta composta de molts pergamins en la qual apareix pintada «...la mostra del campanar...» realitzada per Bartomeu Mas, mestre de cases i mestre major de l'obra de l'església del Pi. (A.P. *Llibre Negre de l'Obra*, fol. LXV v.)
- 1464 (4 de juny, Barcelona.) Manufactura d'una campana («... seny ...») per a l'església de Santa Maria del Pi. (A.H.P.B. Bartomeu Requesens, manual anys 1464-1465, fol. 20 r.)
- 1467 (19 de desembre, Barcelona.) Capitulacions signades entre els obrers de l'església de Santa Maria del Pi i el procurador del rector de la mateixa parròquia per a la construcció de la casa rectoral i d'una capella contigua al temple. (A.H.P.B. Bartomeu Requesens, leg. 5, manual anys 1467-1468, fol. 14.)
- 1468 (4 de maig, Barcelona.) S'inicien les obres de la capella contigua a l'església de Santa Maria del Pi, també coneguda per Capítol. (A.P. *Llibre Negre de l'Obra*, fol. V.)

- 1478 (19 d'abril, Barcelona.) La Ciutat de Barcelona dona « ... quatre pedras cantoneras ... » per a l'obra de l'església de Santa Maria del Pi. (BRUNIQUE, E. G.: *Ceremonial dels Magnífichs Consellers i regiment de la Ciutat de Barcelona. Rúbriques de Bruniquer*, III, Barcelona 1614; ed. Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1912-1916, pàg. 78.)
- 1486 (11 de febrer, Barcelona.) Es donen per concloses les obres de la capella anomenada Capítol. (A.P. *Llibre Negre de l'Obra*, fol. V v.)
- 1497 (23 de desembre, Barcelona.) Es donen per concloses unes obres a la ro-sassa («O») de l'església de Santa Maria del Pi. (A.P. *Llibre Negre de l'Obra*, fol. XI.)
- 1497 (Barcelona.) Pere Castelló, mestre major de les obres de l'església de Santa Maria del Pi. (AINAUD, J.; GUDIOL, J.; VERRIÉ, F. P.: *Catálogo Monumental de España. La Ciudad de Barcelona*, I, C.S.I.C., Instituto Diego Velázquez, Madrid 1947, pàg. 110.)

És en funció de l'estudi de totes aquestes dades que s'estructura la nostra interpretació de la fàbrica de Santa Maria del Pi.

Cap a final del segle XIII, a la parròquia de Santa Maria del Pi —la demarcació de la qual és i serà d'ara endavant la més extensa de Barcelona— es constaten progressivament les limitacions a les quals s'ha vist sotmesa l'església parroquial per causa de la palesa desproporció entre el nombre de feligresos i la capacitat física del temple; urgeixen, doncs, mesures palliatives d'aquesta inadequació. Aquestes mesures, l'epicentre de les quals havia de ser l'edifici de l'església, s'ordenen en dues direccions: ampliar el temple ja existent, o bé, construir-ne un de nou. La primera via podia semblar més suggestiva a nivell econòmic, encara que sens dubte, a causa de les característiques de l'edifici, els resultats es veurien molt minvats (les seves dimensions i la mateixa presència estètica del conjunt impedirien un creixement excessiu). Aixecar un nou temple era molt més costós, econòmicament parlant, a més de suposar també una major inversió de temps, però oferia els avantatges de deixar les mans lliures per concebre i portar a la realitat un edifici que satisfés tant les proporcions exigides pel fet abans apuntat com els nous corrents estilístics que havien ja pres cos a Barcelona, amb les edificacions, sobretot, dels convents de Santa Caterina i de Sant Francesc, i pels quals prendrien partit totes les campanyes arquitectòniques posteriors; dos factors més impulsaren aquesta decisió: la construcció de noves i importants fàbriques a la ciutat, com la de la catedral (1298), i l'evident orgull que tindrien els parroquians del Pi de tenir una gran i formosa església, com a carta de presentació davant la resta del nucli urbà i, perquè no, davant la resta del món.

Decidits per la segona opció, la construcció d'una església nova, decisió que seria presa en els primers anys del segle XIV i per a la qual havien estat facultats pel bisbe Ponç de Gualba (no abans, doncs, del 1303, any en què aquell accedeix

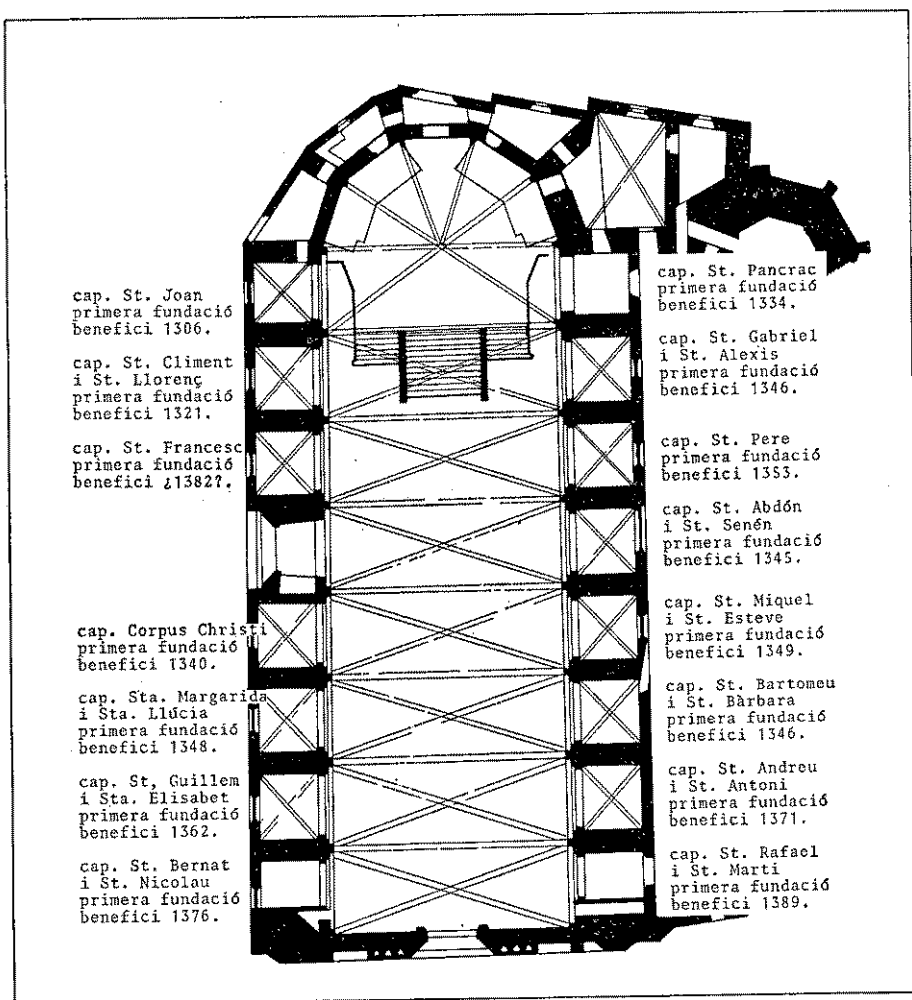

Fig. 1. Plànol de l'església de Santa Maria del Pi, amb indicació de les seves capelles i les primeres dates que consten de fundacions de beneficis en cada una d'elles.

a dit càrrec),⁴ els parroquians del Pi estableixen el sistema econòmic base per poder finançar l'empresa, que consistí en una talla o contribució repartida proporcionalment als béns de cadascú. Des d'aquest moment, els parroquians del Pi s'erigeixen en el motor de la nova construcció: ells són els veritables artífexs del temple, estan darrera de totes les operacions a realitzar, són, en definitiva, l'ànima que anima cadascuna de les seves pedres.

Les obres, degueren iniciar-se cap al 1305-1306 (ja que aquest últim any correspon al de la fundació del primer benefici en una capella —la de Sant Joan, la primera del costat de l'Evangeli— de la nova església),⁵ en el mateix lloc o en un espai contigu al que ocupava el temple anterior. A partir d'aquestes dates i fins al 1348, any de l'epidèmia de pesta negra, es desenrotllà la primera i més important campanya constructiva de la fàbrica d'acord amb un pla (església de nau única de set trams de volta de creueria amb capelles laterals entre els contraforts i absis poligonal de set costats) establert des d'un principi per algun dels arquitectes més significatius de la Barcelona del moment (un Bertran Riquer, per exemple).⁶ Aquest pla fou seguit fidelment fins a la conclusió de l'edifici. Les fundacions de beneficis a les capelles informen, encara que no amb tota certesa, del progrés de l'edificació, que discorre en direcció absis-peus i que sembla anar quasi sempre més avançada pel costat de l'Evangeli (costat esquerre) que no pas pel de l'Epístola (costat dret).⁷

4. Caldria estudiar amb deteniment la figura del bisbe Ponç de Gualba, sobretot pel que fa referència a la seva participació en l'origen i posterior desenvolupament de moltes de les obres arquitectòniques religioses més importants de la Barcelona del primer terç del segle XIV (la catedral, Santa Maria del Pi, Santa Maria de Pedralbes, Santa Maria del Mar, etc.). En tot cas, vegeu com a consulta bàsica PUIG Y PUIG, Sebastián: *Episcopologio de la Sede Barcinonense. Apuntes para la historia de la iglesia de Barcelona y de sus preladados*, Biblioteca Balmes, Barcelona 1929, pp. 232-241.

5. Sobre això hem de constatar dos fets clau: el primer, que considerem que la fundació d'un benefici sota l'advocació d'un sant, de diversos sants, de la Verge, etc., comporta l'existència d'una capella concebuda com a espai físic en el qual se situarà l'altar o els altars corresponents; així, pressuposem que l'espai físic de la capella ja està construït o pràcticament construït quan s'institueix el benefici (per tant, sempre identificarem la fundació d'un benefici amb l'existència d'una capella singularitzada; per exemple, la fundació d'un benefici a Sant Joan implica l'existència de la capella de Sant Joan); el segon, que per saber la veritable situació de cadascuna d'aquestes capelles hem hagut de basar-nos en les dades que aporta A. Campillo al *Speculum...*, pp. 250-340 i, sobretot, J. Miralles a les seves *Notas históricas de Santa Maria del Pi*, obra inèdita, Barcelona 1974, pp. 38-50.

6. Sobre els arquitectes més importants actius a Barcelona entre finals del segle XIII i principis del XIV, vegeu: BASSEGODA NONELL, J.: *Los arquitectos de la catedral de Barcelona: un maestro mayor de la Seo*, «La Vanguardia Española», 11 juliol 1975; CARRERAS CANDI, F.: *Las obras de la catedral de Barcelona 1298-1445*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», VII, Barcelona 1913, pp. 22-30, 128-136, 302-317, 510-515.

7. Per establir amb més o menys exactitud les dates de fundació dels beneficis de les capelles de l'església del Pi, ens hem basat fonamentalment en tres obres (fonts secundàries), a partir de les quals, i d'acord amb l'ordre cronològic que marcava la seva realització o apa-

L'any 1332 es treballa en una capella (la de Sant Esteve i Sant Miquel —cinquena de l'Epístola—) que correspon al quart tram de la nau, la qual cosa fa pensar que ja hi ha aixecada una part prou significativa com per poder realitzar-hi les funcions litúrgiques, i així es fa innecessari l'antic temple (potser ja eliminat bastant temps enrera). Aquesta part construïda, que comprendria també una porció molt considerable de l'absis, es realitza per sectors totalment construïts (almenys en l'estructura: contraforts, voltes, murs, capelles), permetent així aïllar aquesta part (per exemple, mitjançant una tàpia) de la resta en obres.⁸ Entre el 1340 i el 1348 la fàbrica arriba al cinquè tram de la nau (les cinc fundacions de beneficis en d'altres tantes capelles que es realitzen en aquest període enfront de les vint totals realitzades des del 1306 al 1348 poden indicar una acceleració en la marxa de les obres), les 3/4 parts de l'extensió de l'edifici; en arribar a aquest punt es deté a causa de l'epidèmia de pesta negra del 1348 (aproximadament 42 anys després del seu inici).

Els anys posteriors a la desfeta causada per la pesta, fonamentalment entre el 1349 i el 1352, són importants de cara a fixar la màxima extensió del complex parroquial de Santa Maria del Pi, la qual ve determinada per l'ampliació dels tres fossars que envolten el solar de l'església (per l'absis, la façana lateral esquerra, i els peus), ampliació que s'aconsegueix mitjançant la compra de cases i terrenys pròxims, molts d'ells deshabitats per la mort dels seus propietaris o inquilins. Per aquests mateixos anys devia reemprendre's la fàbrica del temple, a un ritme lent al començament, que anà consolidant-se en la dècada 1350-1360. Es detecta, el 1360, la presència del primer mestre major conegut de les obres de Santa Maria del Pi, Guillem Martí, sota la direcció del qual es troben potser des de l'inici d'aquesta segona campanya constructiva, campanya que es degué acabar amb la conclusió de l'edifici.⁹ La dècada 1360-1370 comença amb una marcada activitat, sobretot de tipus ornamental, al voltant de l'altar major, en un absis ja terminat. Aquesta activitat es desplaça a la façana principal entre el 1366 i el 1368 amb l'obra de la rosassa¹⁰ i continuà, en la nova dècada, mitjan-

rició, anavem constatant si les dates i totes altres dades d'interès relatives a aquells eren les mateixes, aproximades o totalment diferents. Aquestes obres són: *Jurium Patronatum*, I, Barcelona, aprox. 1546-1612 (conservada a l'arxiu Diocesà de Barcelona); CAMPILLO, A.: *op. cit.* (conservada a l'arxiu de la catedral de Barcelona); MAS, J.: *op. cit.* (conservada a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona).

8. Sobre això, i referit a les obres de la catedral de Barcelona, vegeu el llibre de BASSEGODA NONELL, J.: *La ceràmica en la arquitectura gòtica*, edic. de Nuevo Arte Thor, Barcelona 1977, p. 71.

9. Ha estat de la mà de l'arquitecte Bernat Roca (amb el qual treballà al 1367) que hem trobat algunes notícies sobre Guillem Martí, en concret en les obres: MADURELL MARI-MON, J. M.: *Bernat Roca, arquitecte i escultor trescentista*, «Miscel·lània Puig i Cadafalch», II, Barcelona 1950; VERRIÉ, F. P.: *El arquitecto Bernat Roca y sus obras barcelonesas*, «Barcelona Divulgación Histórica», VIII, Barcelona 1949, pp. 246-248.

10. Consulteu el breu comentari de les obres de la rosassa del Pi de J. M.ª Madurell

çant la fundació d'un benefici, a la capella (de Sant Andreu i Sant Antoni, la setena del costat de l'Epístola), que completa el sisè i penúltim tram de la nau.

Davant una previsible i prompta finalització de les obres de l'església, comencen a assentar-se les bases de noves construccions annexes a aquella; així, entre el 1371 i el 1375 s'adquireixen els terrenys per aixecar la torre-campanar. La segona meitat de la dècada 1370-1380 veu progressar el setè i últim tram de la nau, potser ara ja donat per finalitzat pel que fa a la seva estructura. L'any 1379 s'inicien les obres de la torre-campanar, obra que serveix de nexa entre els dos segles: el xiv, dominat per la construcció de l'església, i el xv, dedicat a les edificacions que completaren el complex parroquial (torre-campanar, capítol o capella de la Sang, casa rectoral, etc.). Les obres que falten per realitzar al temple són secundàries (fundació d'un benefici datat del 1389 a Sant Rafael i a Sant Martí a l'última capella del costat de l'Epístola) o estan relacionades amb la definitiva adequació amb els oficis religiosos (ordre de construir un «pulcrum bapisterium lapideum», el 1388). L'any 1391, data de la col·locació de l'última pedra de l'església de Santa Maria del Pi, segons el *Llibre Negre de l'Obra*, pot determinar el punt final de la darrera etapa (la de la conclusió de la fàbrica) de la segona campanya constructiva, iniciada cap al 1349-1350, és a dir, uns 40 anys abans.

La darrereria del segle xiv i el naixement del segle xv veuen posar-se en funcionament l'església (fundació d'un benefici a Santa Maria a l'altar major, visites pastorals en les quals s'estableixen les ordinacions d'aquest altar, cor, rector, etc.) i veuen carranquejar les obres de la torre-campanar, mancades d'empenta econòmica (malgrat les donacions reials, quasi sempre poc satisfactòries), després del terrible esforç per concloure sense demora la gran empresa del temple. L'any 1414, els parroquians estableixen unes «Ordinacions» de l'església del Pi referides als obrers «... a fin de que supiesen cómo habían de gobernar la iglesia a gusto suyo ...»,¹¹ al rector i al sagristà.

Guillem Abiell inicia, el 1416, la llista dels mestres d'obres que dirigeixen les construccions que es realitzen durant el segle xv al complex parroquial del Pi, sobretot la torre-campanar, la capella anomenada Capítol i la casa rectoral. És poc després de la meitat de la centúria, en concret el 1453 (17 de juny), que apareix datada la consagració del temple; pot ser que aquesta no fos la primera vegada que es realitzés; és, però, més probable que fos el primer cop d'ençà que fou conclosa la seva edificació.¹²

i Marimón a *El pintor Lluís Borrassà, su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras*, «Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona», VII, Barcelona 1949, p. 210, ref. n.º 633.

11. CABANES ESCOFFET, J. M.: *op. cit.*, p. 50.

12. En tot cas, cal fer constar el fet, ja exposat en altres ocasions —vegeu STREET, G. E.: *Some account of Gothic Architecture in Spain*, ed. John Murray, London 1865,

La realització de dues campanes, el 1461 i el 1464, per al Pi pot indicar que la fàbrica de la torre-campanar estigués ja acabada, o pròxima a estar-ho, de la mà del mestre Bartomeu Mas. Aquest mateix mestre dirigí les obres de la capella annexa, als peus de l'església (façana dreta), que rep el nom de Capítol (després, «capella de la Sang»), iniciada el 1468 i finalitzada el 1486. Aquestes obres, amb les de la casa rectoral (realitzades al mateix temps o bé després), completen el recorregut que hem fet per l'empresa arquitectònica del centre o complex parroquial de Santa Maria del Pi, camí iniciat a principi del segle anterior amb l'església, que en canviar de segle continua de la mà de la torre-campanar i que es clou cap a les últimes dècades del segle xv amb aquestes dues realitzacions i amb alguna altra de caràcter menor, com la suposada «reconstrucció» o «reparació» de la rosassa de la façana principal.

ABREVIATURES D'ARXIUS

- A.C.A.: Arxiu de la Corona d'Aragó.
- A.C.B.: Arxiu de la Catedral de Barcelona.
- A.C.G.: Arxiu de la Catedral de Girona.
- A.D.B.: Arxiu Diocesà de Barcelona.
- A.H.P.B.: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.
- A.P.: Arxiu del Pi (església de Santa Maria del Pi).

p. 311; MIRALLES, J.: *op. cit.*, p. 19— que en la làpida de l'església del Pi que fa referència a aquesta consagració la data que apareix inscrita diu «Diumenge a XVII de juny del any M.CCC.L.III», és a dir, que l'any és el 1353, ja que només hi ha tres «C», la qual cosa pot fer pensar en dues coses: la primera, que sigui la data original aquesta de 1353 i que la làpida fos posada posteriorment (el caràcter de l'escriptura així ho atestaria); la segona, que va haver-hi un error a l'hora de realitzar la làpida per a la consagració de 1453 (és possible semblant error per al testimoni més visible d'un acte tan important?). El prevere i arxiver del Pi, J. Miralles, no satisfet amb les solucions aportades al problema, va investigar la personalitat del personatge que consagra l'església, el pare Llorenç, bisbe de Terranova, i el trobà al bisbat de l'illa de Sardenya precisament a l'any 1453, cosa que fa factible que fos a Barcelona al mateix any —vegeu MIRALLES, J.: *op. cit.*, pp. 19-20; també VOLTES BOU, P.: *Física y metafísica del barrio del Pino*, «La Vanguardia Española», 1 juliol 1965, article en el qual s'assenyala que el pare Llorenç consagrà l'església del Pi el 17 de juny de 1453, essent també auxiliar del bisbe de Barcelona, Jaume Giralt, que exerceix el seu càrrec entre 1438 i 1453—. Una cosa semblant ocorre respecte dels obrers els noms dels quals també apareixen a la làpida en qüestió: Gabriel Dalos, Antoni ses Illes, Joan Soler i Jaume Perdigo, que són citats al 1453 al foli XLIII v. del *Llibre Negre de l'Obra*, obra inèdita, Barcelona 1623 (Conservada a l'Arxiu de Santa Maria del Pi).